

KIS-636 – Kudenn an dornlevrioù skol Istor

[Dave a ra aozer an notenn da destennoù embannet e lec'h all pe diembann. Arroudoù eus an testennoù-se a gaver e dibenn an notenn, daveet dezho dre ar merkoù ^(a), ^(b)...]

(RLN da GC – 30 06 99)

Goulenn a rez ouzhin hag a-du e vefen da sevel un dornlevr skol Istor evit ar 6^t hag ar 5^t. Dav din anzav n'eus ket kalz entan ganin evit plediñ gant se.

War-benn displegañ dit va abegoù, e krogin, dre zaveiñ d'ul lizher a 'm eus skrivet da AAB d'an 27 05 99 ^(a). Savet 'm boa al lizher-se goude lenn ur pennad eus ar gelaouenn *La Raison* ma raed meneg eus al lavar koad arveret hiziv an deiz c'hoazh war an dornlevrioù Istor evit komz eus Kumun Paris. Hogen e-mesk al lavar koad-se ez eus a-wechoù bommoù a wirionded evel hemañ : “ar Sizhunvezh wadek a brou e c'hell ar Republik, hi ivez, diogeliñ an urzh.” Setu aze un dra deurus kenan, hag a oa bet spurmantet gant BERNANOS en e zisplegadenn eus 1930 war ar Gumun bet pourchaset din an destenn anezhi gant AAB e derou Gwengolo 1997. War va lizher da AAB eus an 27 05 99 e 'm eus komzet eus prezegenn GAMBETTA an 26 Mezheven 1871 e Bordeaux. Hogen gallet 'm bije ivez ober meneg eus ar re all bet distaget gantañ en Angers hag e Le Havre a-getep d'ar 7 ha d'an 18 Ebrel 1872. En div brezegenn-se e kaver an dodenn-mañ : lavaret e vez ez omp ni, republikaned, distrujerion an urzh, met n'eo ket gwir ; er c'hontrol ez omp difennerion vat an urzh (hag ent empleg : daoust ha n'eo ket bet prouet a-walc'h kement-se gant darvoudoù nevezhañv ar bloaz tremen e Paris ?)

Met ha dre zamant d'ar gwerded kefredel ez eo bet graet an anzavadenn-se gant aozer (pe aozerion ?) an dornlevr Istor embannet gant Nathan e 1993 ? Techet e ven da soñjal ez eo bet kentoc'h eztaol ur gweladur unventek eus an traoù. N'eus kel ebet eus ur gwarzh bennak : laouenaat ha stlakañ hon daouarn a zleomp dre m'en deus ar renad republikan diskouezet fraezh d'an holl e oa gouest da zerc'hel an urzh koulz ha forzh petore renad aotrouniek.

Kevret e kavez ivez pezh a skriven da GE d'an 30 04 97 ^(b). Etre traoù all e raen anv, o taveiñ da zaou bennad deuet e goulou war *L'Humanité* eus an 11 Meurzh 97,

eus an diaesterioù he doa bet an istorourez Annie LACROIX-RIZ evit bezañ aotreet da embann he studienn a-zivout Keveleriezh armerzhel ar renkad ren c'hall e-pad ar Gouzalc'herezh. Spouronus eo an devoùdoù he deus Annie LACROIX-RIZ kroget da zioueliañ, pezh a ro moarvat da gompren an holl skoilhoù he deus kavet a-dreuz d'he hent. Hiziv c'hoazh e Frañs ez eo dic'hallus koulz lavarout komz ergorek eus prantad Vichy. Ne ziskulian netra evel just o tiskleriañ se, met n'eo ket a dra sur skouer studienn Annie LACROIX-RIZ a dennfe da brouiñ ar c'hontrol.

Met penaos e c'hallfed pleustriñ en un doare ergorek war istor renad Vichy pa n'eus ket tu endeo d'e ober war hini Kumun Paris ? Ha zoken, o sevel pelloc'h, war hini emsavadeg Vendée ? Ul lec'h dister a vez roet da houmañ war an dornlevrioù skol, petra bennak ma voe ouzhpenn 200 000 a varvidi e pep hini eus an daou du. Padal, e vez komzet hir eus ar brezelioù berzhus renet gant luoz an Dispac'h war an harzoù (gant gwir abeg forzh penaos, ne garezan ket se).

Pa oan kelenner war an Istor, e'm boa alies ar santad e veze kinniget d'ar skolidi gant an dornlevrioù ur meni “yod evit kizhier” divlaz hag unventekaet. N'on ket sur e vijen bet me va unan dedennet gant an Istor mar bije bet roet din dornlevrioù eus ar seurt pa oan bugel. Soñj 'm eus ivez e kaved paot war al levrioù-se brastresoù a rihz strukturelour, a veze spletus tre marteze d'ar gelennerion, a oa re gemplezh avat evit ar skolidi. A-wechoù ez emc'houlennen ha ne raed ket goap eus ar re-mañ.

Ne gav ket din e kendaol kelennerzh an Istor evel m'emañ da vroudañ ar ranellded kefredel e-metou ar skolidi, met kentoc'h da lakaat bevennoù dezhi (gourzhtroüs e c'hell bezañ seurt ranellded). Ha n'eo ket sevel an dornlevrioù e brezhoneg a c'hell kemm kalz tra. War unan eus e skridoù en deus GE diskouezet aozadurioù ar Mouvement breton evel lerennoù rod o talvoud da dreuzkas an unpreder o ren er gevredigezh c'hall. Hag emañ ar gwir gantañ. Tud ar Mouvement breton n'int dispac'herion e nep doare, daoust d'an tikedennoù a c'hellont lakaat warno o unan. Ouzhpenn se ez eztaolont ent arnesadek ha diresis, en ur yezh paour, pezh a zo bet dezgeriet resis kenan a-gent e galleg.

Evel just, mar savfemp ni dornlevrioù skol Istor, e rafemp evelkent gant ur brezhoneg diorrete. Met kaer hor bo sevel al levrioù-se er brezhoneg arnevesañ gwellañ, e vint aozet evelkent evit ur reizhiad deskadurezh a zo hini ar Stad c'hall, ha pa ve foran pe brevez dindan ur reolerezh a-berzh Stad. Ne c'hallimp ket mont a-enep poell ar reizhiad-se. Ha ne 'm eus ket an disterañ c'hoant da gemer perzh en un embreg o tennañ da rabotañ an devoùdoù diaezus evel brezel Vendée, Kumun Paris, renad Vichy, h.a. Ha da se eo e tle disoc'h dekvloaziadoù ha zoken kantvedoù a labour da

ziarren ar brezhoneg ? Ha gwir n'hor be ket da gas nagennerezh en hon yezh ?
Muioc'h : ha n'emañ ket an nagennerezh diouzh poell an diorren ?

Disheñvel eo an traoù er Jedoniezh, er Fizik, er Gimiezh, ma n'eus ket eus ar
c'hudennoù-se, daoust ma c'hell bezañ ivez marteze kudennoù all.

- (a) [RLN da AAB – 27 05 99] Emaon o paouez lenn war niverenn Mae 1999 ar mizieg *La Raison*, embannet gant an aozadur *La Libre Pensée*, ar pennad sinet gant Nicole Bossut, Florent Robin ha Ginette VARGIN-ORRU, pp. 15-18 : “Dossier : la Mémoire de la Commune réprimée, falsifiée, occultée”. An aozerion a lak war wel ar moustrerezh hag ar “silzigerezh” o handalañ e-pad dekvloaziadoù kentañ an Trede Republik ar skrivagnerion her a-walc'h evit emsavlec'hiañ a-du gant ar Gumun, hag ivez ar c'hemmoed nac'hek a zo bet roet – a-ratozh – eus houmañ war al levrioù skol Istor betek hiziv c'hoazh. Ur skouer zo helavar a-walc'h : hini ar romant *I.N.R.I.* savet gant ar skrivagner Léon CLADEL (1835-1892), o kaout Kumun Paris da gemperzh istorel, ha na c'hallas bezañ embannet nemet e 1931. Hogen mar skrivan dit ez eo kalz nebeutoc'h war an amboaz ober un diverrañ eus ar pennad eget evit komz eus bommoù 'zo kavet war an dornlevrioù Istor en o fajennadoù a-zivout Kumun Paris. Tremena ran war ar c'hunujennoù, ar falstamalloù, an dazveradurioù eus an devoùdoù, an holl anezho traoù na zeskfent netra dit moarvat. E 1961 avat, Jules ISAAC (1877-1963), aozer anavezet mat dornlevrioù Istor evit an eil derez, a rae meneg eus testeni THIERS dirak ar c'hengor enklask dael bet savet da heul ar Gumun. N'eus ket un dra rinek eus an testeni-se, a gaver digudenn war dielloù e diraez nep imbourc'her, ha koulskoude e voe dav gortoz 1961 evit ma ve meneget ar wech kentañ war un dornlevr skol. Hervez THIERS e voe un embreg atahinañ eus argeziad gouarnamant Versailles da zaspiaouañ e nozvezh ar 17 Meurzh 1871 an 227 kanol bodet e Montmartre hag e Belleville. Unan a zaou : mard oa berzhus an argeziad ez emgave poblañs Paris dizarmet ha seul aesoc'h a se da voustrañ, mar c'hwite (pezh a c'hoarvezas) e oa a-walc'h evelkent evit kas ar Barizianed da c'horren (pezh a voe ivez an degouezh) ha da sammañ enta kiriegezh an enbrezel.

Met gouez da aozerion ar pennad, ar re a zo deuet war-lerc'h Jules ISAAC n'o deus ket bet an hevelep onestiz kefredel hag eñ pa savent dornlevrioù skol Istor. “Ar morc'hedoù-se zo bet lezet a-gostez gant hon

dornlevrioù eus 1993.¹” Pa gomzer eus ar Gumun, ez arverer ur meni lavar koad nad eo ket neptu, hag a vez kalz emsavusoc'h zoken da vrud ar voustrerion eget da hini an emsavidi. War an dornlevr embannet gant Nathan zoken ez eo bet eilpennet an atahinañ e ser an arroudmañ : “Ar Gumun he deus kemeret devredadoù e-leizh a vez kantaezet e Versailles evel kement a atahinadurioù.²”

Al levr skol embannet gant Nathan e 1993 avat a ro dimp da c'houzout ez eo “dibennet an emsav micherour evit pell amzer [gant ar moustrerezh]. Hemañ a ro d'ar republikaned habaskterour an dro da zeduañ ar re a oa en entremar : ar Sizhunvezh wadek a brou e c'hell ar Republik, hi ivez, diogeliñ an urzh.³” Diaes eo bezañ fraeshoc'h : aze ez emgav kadarnaet pezh a oa bet nadet gant Georges BERNANOS en e brezegenn eus 1930 diwar-benn Kumun Paris, a 'z poa kaset din d'ar 04 09 97 ul luc'heilad eus an embannadur anezhi gant Gallimard e 1971⁴. Niverek tre e oa neuze “ar re a oa en entremar”. Rak an darn vrasañ eus ar C'hallaoued o doa harpet renad NAPOLEON 3 evit abegoù a virelouriezh kevredigezhel, nemet e oant aet divarc'het da heul faezhidigezh trumm al luoz impalaerel e-doug an hañv 1870. Ur bevez dispar e voe Kumun Paris d'ar republikaned evit gallout diskouez d'an holl zivarc'hidi-se e oa ken gouest ar renad republikan ha forzh petore renad aotrouniek da zerc'hel an urzh. Ha ne c'huitas ket ar republikaned war an dro vat. Ken e c'hallas GAMBETTA, en e brezegenn eus an 26 Mezheven 1871 e Bordeaux, peder sizhun enta goude emgannoù diwezhañ ar Gumun, lakaat e-touez dellidoù pennañ ar Republik nevezsavet ar varregezh da “faezhañ emsavadegoù a vije bet a-walc'h evit kas kuit dek unpenniezh.¹”

N'eo ket souezh e vefe ken kudennek hiziv c'hoazh ober istor renad Vichy pa n'eus ket tu zoken da gomz ergorek eus Kumun Paris war an dornlevrioù skol. Ha merzhet 'm eus ivez e tremen buan an dornlevrioù Istor war emsavadeg Vendée e-pad an Dispac'h gall : diaes eo krediñ

¹ “Nos manuels de 1993 ont abandonné ces scrupules.” (*La Raison*, Mae 1999, p. 17.)

² “La Commune a multiplié les décisions qui sont ressenties à Versailles comme autant de provocations.” (*id.*, p. 17.)

³ “[la répression] décapite pour longtemps le mouvement ouvrier. Elle permet aux républicains modérés de se rallier les hésitants : la Semaine sanglante démontre que la République peut, elle aussi, assurer l'ordre.” (*id.*, p. 18.)

⁴ Georges BERNANOS, *Essais et écrits de combat I*, Gallimard La Pléiade, 1971, pp. 1187-1212.

¹ Meneget gant Jean ELLENSTEIN en *Histoire de la France contemporaine* embannet dindan e renezh en Éditions Sociales – Livre Club Diderot, *levrenn IV – 1871-1918*, 1980, p. 18.

neozh ez eo dibouez darvoudoù o deus kaset d'ar marv ouzhpenn 400 000 den.

- (b) [RLN da GE – 30 04 97] Ne 'm eus ket bet amzer c'hoazh da lenn pennad Marc FUMAROLI², nemet e 'm eus gwelet e krog hemañ gant e skrid o lavarout ez eo alies an hevelebiezh un digarez mat evit chom hep dezevout, pezh a gredfen a-walc'h o sellout ouzh skouerioù a anavezomp mat. Goulenn a rez hag eñ zo un hevelepted touseg. Forzh penaos ez eus tousegi e pep lec'h. Ar Pab YANN 23 a groue hanc'herioù italianek evit ezhommoù e skridoù, pezh a spourone tud 'zo. Lavaret e veze dezhañ : “N'emañ ar ger-se e geriadur ebet.” Hag eñ da respont : “Ma, neuze e vo dav klokaat ar geriadurioù !”

[...] A hent all e fell din komz dit a-zivout ur geñveriadenn a 'm eus graet etre tri fennad deuet war *L'Humanité*, unan d'an 12 C'hwevrer³, an daou all d'an 11 Meurzh. An hini kentañ, sinet Pierre DURAND, zo un dezvarn eus ul levr war ar geveleriezh⁴ gant Franz W. SEIDLER, kelenner war an istor kempred e Skol veur al luoz alaman e München. SEIDLER a studi ar geveleriezh en ugent c'hwech bro bet gouzalc'het gant an Alamaned e-pad an eil Brezel bed. Etre traoù all en deus savet buhezskrid 177 a baotred hag a verc'hed bet gwallvesket er politikerezh-se. Pierre DURAND a sell evel andegemeradus diogeladennoù 'zo gant SEIDLER. Koulskoude, mard eo c'hwezhet pezh a lavar hemañ, ne c'haller ket nac'h ez eo pell a vezañ disol. Evel reizh, n'eo ket plijus da lenn nag evit DURAND, nag evit ar pep brasañ eus ar Frañsizion, met kement-se zo un afer all.

En holl riezoù gouzalc'het ez eus bet ur redenn gedveno a-du gant ar c'heveleriñ, argemmus ar pouez keñveriek anezhi eus ur vro d'eben : dister e Polonia, en eneb pouezus tre e Frañs. Hag evel ma skriv SEIDLER, evit ar re a oa lodennek er redenn-se e hañvale ar genelwerin-elouriezh bezañ kealiadurezh an dazont. Ret eo engwerc'hañ ar pouez he deus bet an darwinouriezh kevredadel e dibenn an 19^t kantved hag e hanterenn gentañ an 20^t. Ar gredenn e dreistelevh ar ouenn wenn oa unan ledet tre : ha ne oa ket mare bleuniadur an impalaeriezhoù trevadennel, pa rae ar re-mañ mastarennoù bras war ar c'hartennoù

² Marc FUMAROLI, “« Je est un autre » : leurre de l'identité”, *Diogène* 177, 1997, pp. 116-128. Gant linennoù kentañ ar pennad e teu war wel savlec'hiadur an aozer : “Le mot « identité », comme trop d'autres mots abstraits, est devenu, dans l'usage contemporain, un slogan répétitif, parfois même une dispense résolue de sentir et de penser. L'identité, c'est sacré, c'est évident, on ne peut être que pour.”

³ “La « collaboration » vue par la Bundeswehr”, *L'Humanité*, Merc'her 12 C'hwevrer 1997.

⁴ *Die Kollaboration – 1939-1945*, Herbig Verlag-Thomas-Wimmer-Ring, München.

bed, gant o livioù flamm diseurt (ruz teñval pe vouk evit an trevadennoù gall, ruz sklaer pe velen evit ar re saoz, h.a.) ? Gwared an Impalaeriezh oa bet unan eus ar c'hantreizhadurioù roet gant gouarnamant Vichy evit arsav brezel 1940. An darwinouriezh kevredadel he doa roet un azlañs nevez d'an enepyuzevegezh : ar ouennelouriezh arnevez a gadarnae an enepyuzevegezh kristen kozh hag a-geveskemm.

Ne c'haller ket avat mont da heul SEIDLER pa skriv “e kendalc'he ar vuhez evel a-raok” e Frañs e-pad ar Gouzalc'herezh hag he doa ar vuhez sevenadurel “bleuniet dindan ar gouzalc'h alaman”, na pa ouzhpenn : “ar gwazadurioù moediñ ne embregent eveshaerezh ebet”.

Ar pennadurezhioù alaman ha re Vichy ne lakaent ket berz evel reizh war an oberennoù neptu pe, seul nebeutoc'h a se, war ar re a oa lañsus d'ar speredegezh keveleriñ. E se e c'halle ar c'hoarivaou hag ar skeudennvaou kenderc'hel, evel ma lavar SEIDLER, da vezañ darempredet ingal. Klask a reas an Alamaned avat distrujañ film RENOIR *La Grande Illusion*¹. Kement-mañ zo ur skouer etre miliadoù all eus an eveshaerezh embreget e grez ar Gouzalc'herezh. Farserezh eo komz eus ur frankiz eztaoliñ bennak er prantad-se. Skridoù ar Rezistañs da skouer a veze atav embannet en dirgel ha gant argolloù bras evit o aozerion hag o skignerion. En diskel ne veze lec'h ebet d'ar mennozhioù enebalaman pe enepvichiour. Aze e truch gros SEIDLER gant an istor.

Se lavaret, al luskad broadelour en doa bet un diaz ledan e Frañs abaoe derou an Trede Republik. E-touez e zalc'hiaded e voe kalz kefredourion ha skrivagnerion skedus evel Robert BRASILLACH pe Charles MAURRAS. Adumusoliat ken abred hag ar bloavezhioù 1920, ez ejont da adualaman ha da enepsaoz goude Montoire. Ambilherion ar vuhez kulturel gall e oant deuet da vezañ en amzer ar Gouzalc'h – pezh a voe doareet gant DE GAULLE evel “l'irresponsabilité de l'intelligence française” (DE GAULLE a nac'has groñs trueziñ BRASILLACH pa voe marvgospet e 1945 daoust ma teuas skrivagnerion anvek 'zo evel Albert CAMUS da erbediñ evitañ). Da veno ar vroadelourion e oa renad Vichy, evel a skriv SEIDLER, un digoll eus ar 6 C'hwevrer 1934, deiziad emsavadeg c'hwitet an dehou pellañ e Paris, hag ivez eus *Talbenn ar Bobl*, leviet gant ar Yuzev Léon BLUM ha Yuzevion all evel Jean ZAY, ha lakaet da giriek da faezhadenn 1940. Ouzhpennañ a c'hallfed e oa ivez evito un digoll eus trec'h an drefuzouriezh hag eus 1789 zoken

¹ Saveteet e voe, marteze gant RENOIR e unan, un nebeut beniadoù eus an oberenn.

SEIDLER a hañval bezañ stlennet gwelloc'h eget DURAND pa gomz eus an diazezoù solut he doa ar speredegzh keveleriñ er gevredigezh c'hall. Ouzhpenn ar vroadelourion oa o harpañ renad Vichy. Hemañ ne voe ket ur renad faskour evel ar re all dre benn ma oa diazezet war gevredigezh keodedel an Trede Republik pe da nebeutañ war ar pezh a chome anezhi goude faezhadenn dibenn an nevezamzer 1940 ha treuzkasadeg ur milion hanter a brizonidi da Alamagn. D'an 10 Gouere 1940 e voe mouezhiet al leunc'halloud da PETAIN gant muianiver brevus an daeliaded, en o zouez an darn vrasañ eus ar radikaled hag ar sokialourion : se a voe unan eus kerseennoù poaniusañ buhez Léon BLUM. Da hemañ a hent all e veze rebechet na vezañ savet a-du, pa edo Tevezeg, gant un dasperzhiezh milourel da skoazellañ republikaned Spagn. Hogen BLUM a ouie ervat e oa speredegzh ar gevredigezh keodedel gall nesoc'h a-galz da hini ar frankoourion eget da hini ar republikaned, petra bennak ma c'halled krediñ ar c'hontrol da heul dilennadegoù o doa kaset ur muianiver a gleiz d'ar Gambr. Disoc'h oa kement-se d'al linkradur devoudet gant dekvloaziadoù a ledistor, a isdiordur, a drevadenouriezh¹. Ar stad m'edo ar gevredigezh keodedel e 1940 zo unan eus arbennoù an digenvezet ma voe e-pad pell er boblañs stourmerion ar Rezistañs, a-c'hin d'ar pezh a c'hoarveze e Polonia pe en Izelvroioù.

Gant gwir abeg e skriv SEIDLER ez eo bet nershaet ar geveleriezh gant an enepkomunouriezh goude diskleriadur ar brezel etre Alamaned ha Soviediz e Mezheven 1941. En holl vroioù gouzalc'het e voe sellet gant kalz tud neuze an arme alaman evel difennerez Europa a-enep ar gomunouriezh : kreñv eo bet ar redenn-se e Frañs ("Gwelloc'h HITLER eget *Talbenn ar Bobl*"). En o brezel e Rusia o devoe an Alamaned skoazell digant ar riezoù kevredet evel Roumania, Hungaria, Italia, met ivez digant youlidi c'hall an L.V.F., youlidi velgiat ar rannlu *Wallonie*, youlidi lec'hlenat ar rannlu *Viking*, hep ankouaat youlidi spagnat ha portugalat ar rannlu *Azul* nag an unvezioù tutaet ken a-douez ar brizonidi soviedat, ken a-douez poblañsoù an tareadoù aloubet eus S.S.S.R.

Pierre DURAND a hañval bezañ feuket pa skriv SEIDLER e oa ar c'hedveno gall a-du gant heskinerezh ar frañmasoned hag ar Yuzevion.

¹ E 1984 ivez ne voe ket a-walc'h ober mouezhiañ ul lezenn gant an Dael evit stadelaat an deskadurezh prevez ; ret e vije bet ouzhpenn se kaout asant ar gevredigezh keodedel, pezh na voe ket an degouezh : an divizoù meur oc'h engwezhiañ dazont ar vro a rank bezañ darbennet n'eo ket hepken gant ar galloud dezvañ met ivez gant ar gevredigezh keodedel.

Evit gwir eo diaes dewerzhañ betek pe boent e veze darbennet gant ar Frañsizion seurt leviadurezh voustrañ, met pezh a zo sur eo he deus ar bolis parizian embreget gredus meurbet Skrapellapi ar Vel' d'Hiv'. Mat eo gouzout ivez o deus an Italianed, war o zachad gouzalc'h e Gevred Frañs, gwarezet kalz Yuzevion a-enep amaezhiezh Vichy.

Ne c'haller ket sevel a-du avat gant ar garezadenn taolet gant SEIDLER, gouez da DURAND, war ar Garzhadeg. Da houmañ e tamall SEIDLER bezañ reuziet ur milion hanter a dud mar konter tiegezhioù ar gospidi. Goude ar geveleriezh a-vras a oa bet renet, e oa ar Garzhadeg da vezañ embreget. Marteze ne c'haller ket dinac'h pouez an didegezh hag an droukrañsoù personel e kalz devarnadennoù douget e 1944-1945 : alies tre ez int bet skañvaet er bloavezhioù da heul. Marteze ivez e voe tizhet kalz muioc'h “gwerin” ar geveleriezh, al “lampourion”, eget an ambilherion. Hogen torfedoù ar geveleriezh ne c'hallent ket menel digastiz. Notomp e taol SEIDLER ar bec'h eus ec'halloudoù ar Garzhadeg war ar gomunourion c'hall, pezh na c'hell nemet atizañ brouez DURAND.

En eil pennad, talbennet “Une belle victoire contre la censure d'une historienne” (*L'Humanité*, 11 Meurzh 1997), e ra Gilles SMADJA anv eus an istorourez Annie LACROIX-RIZ. Houmañ, goude studiañ dielloù manet kuzh betek agentaou, he deus graet diskuliadurioù diwar-benn ar geveleriezh renet gant ar gevalaourion vras e Frañs e grez ar Gouzalc'h. Deuet eo he studienn e goulou war ar gelc'hgelaouenn *Revue d'histoire de la Shoah – le Monde juif* embannet gant ar *Centre de documentation juive contemporaine* dindan an titl : “Les Élités françaises et la collaboration économique ; la banque, l'industrie, Vichy et le Reich”. Heverk eo gouzout ez eo ar gelaouenn Istor *Études et Documents* paeroniet gant Maodiernezh an Armerzh hag an Arc'hant he doa kemennet ar studienn a-raok nac'h he embann. Anat eo ez eus c'hoazh tud o terc'hel staeloù uhel hag o toujañ dizoloadennoù nevez war brantad ar Gouzalc'h.

“Diwar studi rik dielloù manet kuzh, a skriv Gilles SMADJA, e liv an istorourez taolenn vec'hius ur renkad ren c'hall a entuas birvidik gant ar geveleriezh.” Annie LACROIX-RIZ a ziskuilh an emglevioù skoulmet etre kevredadoù alaman eus ar gennad milourel ha bankoù pe gevredadoù gall. E-touez ar re-mañ e veneg Paribas, Rhône-Poulenc, UGINE, Crédit Industriel et Commercial, Banque de l'Union Parisienne (ezrevell hemañ pell a vezañ kloz). Lakaat a ra en argraf an ijinerezh kimiek pergen : “An ijinerezh kimiek gall, eme Annie LACROIX-RIZ, en deus treuzfurmet un drouziwezh milourel en ur bevez kellidel.”

En trede pennad, embannet ivez war *L'Humanité* an 11 Meurzh 1997 : “La France a produit pour les nazis des quantités massives de *Zyklon B*”, e ra Gilles SMADJA, diwar ar stlenn degaset gant Annie LACROIX-RIZ, hanez un degouezh resis a geveleriezh etre ar c'hevredad kimiek gall Ugine (skarzhet dioutañ ar sternioù yuzev) hag e geveleb alaman Degussa. E C'hwevrer 1941 ez emglevas an daou firm evit krouiñ e Frañs daou iskevredad perc'hennet o c'hevalaoù hanter-hanter ganto. Unan eus an daou iskevredad a voe arbennikaet da genderc'hañ an aezhenn *Zyklon B* (deverad diwar an drenkenn gianidrek), danvezet paot gant an tirlu hag ar morlu alaman evel dilouezer, a oa dres an aezhenn a dalveze er c'hampoù bac'h da vougañ ar vac'hidi.

Kenderc'het e veze endeo ar *Zyklon B* gant Ugine – dindan lañvaz alaman – en ur greanti staliet e Villers-Saint-Sépulcre, en Oise, met a gementadoù bihan : a-vec'h un donennad bloaz hervez ezrevellenn ar renerezh e Gwengolo 1940. “Emañ ar benveg aze, a skriv Gilles SMADJA, hegerz hag askorus gant ma ve ensinklet arc'hant ennañ un disterig.” Hag e teuas an arc'hant a-fonn : a-barzh nebeutoc'h eget daou vloavezh e voe dekkementet kevala derou an iskevredad. Hag e Mae 1944 e save ar c'henderc'had, n'eo mui bloaziek met miziek, da 37 tonennad. Annie LACROIX-RIZ a anzav ne c'hell ket haeriñ evit an ampoent en deus talvezet er c'hampoù bac'h ar *Zyklon B* oberiet en Oise, met sur eo e voe arveret ar c'henderc'had en e bezh gant an Alamaned ha war an dachenn vilourel nemetken.

Ne glaskan ket amañ bihanaat kiriegezh ar renkad ren c'hall. Met Gilles SMADJA a skriv war gelaouenn ur strollad a zo war un dro marksour ha brogar. Hemañ eo klozadur empleg e zaou bennad : ar vourc'hizelezh c'hall n'he deus mui gwir da gomz en anv ar vro, en anv lazioù uhelañ ar vro. Met evel tud e redenn gealiadel dre vras eo techet SMADJA da reiñ gourfouez d'an eneberezhioù etre renkadoù ha da ziwelout ar gevredigezh keodedel. Ne oa ket diouzh ret bourc'hizion vras eus an holl Frañsizion o doa pourchaset danvezioù bevañs d'an Alamaned er marc'had du, pe flatret o c'henvroiz d'ar Gestapo, pe emgannet e Bezin DARNAND e kostez al lu alaman a-enep ar Strouezh, h.a. Ar bourc'hizelezhioù n'o deus ket ersavet en hevelep doare en holl riezoù : CHURCHILL zo bet dedaolad ur renkad ren saoz a oa bet gwell ganti – evel m'en deus merzhet mat Arthur KOESTLER – kemer ar riskl da gaout ur Vreizh Veur ruz eget an hini da gaout ur Vreizh Veur genelwerinelour. N'anavezan ket mat ar gudenn, met moarvat e oa yac'hoc'h ar gevredigezh keodedel saoz eget an hini c'hall. An didrevadenniñ zo bet diaes tre da gas da benn e Frañs, en eneb d'ar pezh a zo c'hoarvezet

e Saoz pe en Izelvroioù, dre ma oa ar gevredigezh keodedel gall trevadennour en he donañ.

Pezh a skriv Gilles SMADJA hag Annie LACROIX-RIZ a denn enta da gadarnaat pezh a lavar Franz SEIDLER pa gomz eus an diazezoù don he doa ar geveleriezh er boblañs c'hall. SEIDLER a hañval kaout ur stlenn kalz klokoc'h eget hini Pierre DURAND war an argraf. Alies ne vez ket soliet an amgredoni diskouezet gant DURAND e-keñver diogeladennoù SEIDLER : ha ne lakafe ket DURAND devoudoù 'zo en amzivin peogwir ne ra ket plijadur dezhañ kemer anaoudegezh anezho ? Se lavaret, ez eo forc'hellek levr SEIDLER. Falsañ a ra an istor pa gomz eus ur frankiz eztaoliñ a vije bet anezhi e mare ar Gouzalc'h, pe pa denn digarez eus direizhderioù hag ec'halloudoù ar Garzhadeg evit tremen houmañ da ziganreizh. Gant gwir abeg e komz Pierre DURAND eus gouvennozioù a-berzh Franz SEIDLER. Talvoudus eo oberenn hemañ dre an dafar hag ar stlenn a bourchas, met emc'houlenn a c'haller ha n'en deus ket arbouezet kiriegezh ar gevelerion ha direizhded barnerion garzher 'zo evit ober ankouaat, betek ur poent da nebeutañ, kiriegezh an Alamaned. Europiz n'o dije ket gallet kennebeut embreger ar morianeta ma n'o dije ket kavet kenwallerion e-touez Afrikiz – kement-se ne vihana ket o c'hiriegezh evit kelo. Anat eo n'eo ket aes c'hoazh evit an Alamaned dremmañ ouzh o zremenad eus ar prantad 1933-1945. Met forzh penaos n'eo ket aes kennebeut evit ar C'hallaoued dremmañ ouzh kement sklerijennadur a vez degaset war vare Vichy.